

+lAt- Biçimbirimine İşlevsel Bir Yaklaşım

Sıdıka DURSUN¹

Öz

Bu çalışmada +lAt- biçimbiriminin doğrudan addan eylem yapan bir ek olarak +lA-t' tan ayrı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği örnekler ve kanıtlarla savunulmaktadır. Çalışmamızda +lAn, +lAş ve +lAt ile +lA-n, +lA-ş ve +lA-t'ın birleşik yapıda mı yoksa ayrı ekler olarak mı değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulup, ayrı bir +lAt eki olması durumunda adları doğrudan ETTİRGEN eylemlere çevirip çeviremeyeceği tartışılmaktadır. Bu ekler arasındaki ilişkiler BAŞLAMALI/ETTİRGEN eylem çiftleri olgusu üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu ekler arasındaki türetim ilişkilerini artzamanlı yöntemlerle açıklamanın niçin uygun bir yöntem olmadığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışmada Martin Haspelmath'ın (1993) ETTİRGEN/BAŞLAMALI karşıt çiftler arasındaki türeme ilişkileriyle ilgili olasılık sınıflandırması temel alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler

+lAt
+lAn
+lAş
başlamalı
ettirgen
karşıttirgen

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 12.09.2022

Kabul Tarihi: 22.09.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1174091

A Functional Approach to +lAt- Morpheme in Turkish

Abstract

In this study, it is argued and supported by the evidence that the +lAt morpheme as a suffix whose function is to verbalise nouns directly, should be evaluated separately from +lA-t. The study will focus on whether +lAn, +lAş and +lAt and +lA-n, +lA-ş and +lA-t should be considered in a compound structure or as separate suffixes, and it will be discussed whether CAUSATIVE verbs can derive directly from nouns by means of the suffix +lAt-. The relations between these suffixes will be tried to be explained through the phenomenon of CAUSATIVE / INCHOATIVE verb pairs. The question of why diachronic methods are not an appropriate way to explain the derivational relations between these suffixes will be answered. The study will be based on Martin Haspelmath's (1993) classification of the derivational relations between the CAUSATIVE / INCHOATIVE pairs.

Keywords

+lAt
+lAn
+lAş
inchoative
causative
anticausative

About Article

Received: 12.09.2022

Accepted: 22.09.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1174091

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Kahramankazan Meslek Yüksekokulu, Ankara/Türkiye, sdursun@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7266-0997

Giriş

+lA-, *+lAn-* ve *+lAş-* adlardan eylem türetiminde en üretken eklerdir (Nakipoğlu ve Üntak, 2006, s. 106). Yabancı sözcüklere kolaylıkla eklenebiliyor olmaları (Akalin, 2004, s. 92) da işlevliğini arttıran bir etkidir. Çeşitli araştırmacılar (Aslan, 2009, s. 80; Nakipoğlu ve Üntak, 2006, s. 106; Öner, 2006, s. 74) tarafından hazırlanan eylem listelerinde kapladıkları sayısal oranın da dikkat çekici olması ve aralarındaki türeme ilişkisinin kuşku yaratması nedeniyle çeşitli tartışmalara konu olmuş ve farklı açılardan değerlendirilmiştir.

Türk Dilbilgisi çalışmalarında addan eylem yapan *+lA* eki ve çoğunlukla ondan türediği varsayılan *+lAn*, *+lAş* eki (kimi çalışmalarda *+lAt* da dahil edilir) ile ilgili üç farklı yaklaşım bulunmaktadır: bu ekin birleşik yapıda olduğunu savunurken kimi eylemlerde *+lA* ekli eylem tabanının izlenmediğine dikkat çekenler (Akalin, 2004; Ergin, 1994); birleşik ek olduğunu söylemekle yetinip *+lA* ekli taban boşluklarından söz etmeyenler (Bilgegil, 1982; Göksel ve Kerslake, 2005) bunların her birinin iki ayrı yapı ve işleve sahip olduğunu (*+lAn-* / *+lA-n*, *+lAş-* / *+lA-ş*) savunanlar (Aslan, 2009; Banguoğlu, 2007; Hatiboğlu, 1981).

Bu üç ayrı görüşü çalışmamızın odak noktası olan *+lAt* ekini ele alma açısından değerlendirirsek yine kendi içlerinde üç farklı yaklaşıma ayrıldığını görürüz. Birinci grupta *+lAt*'a yer verip boşluklara değinmeyenler (Göksel ve Kerslake, 2005; Kononov, 1956) ; ikinci grupta *+lAt*'a yer veren, örnekleyen, boşluklar için kendine özgü açıklamalar sunanlar veya hiç açıklama sunmayanlar (Akalin, 2004; Aslan, 2009; Delice, 2007; Ergin, 1994) üçüncü grupta ise *+lAt* ekine hiç yer vermeyen (Korkmaz, 2007) değerlendirmelerle karşılaşırız. Bu çalışmanın amacı *+lAt* ekinin geldiği ve *+lA* ekli tabanına rastlayamadığımız eylemleri eşzamanlı ve işlevsel bir yaklaşımla anlambilimsel açıdan değerlendirmektir. Bunun için dil evrenselliklerinden yararlanılacaktır.

+lAn, *+lAş*, *+lAt* ekleri için literatürdeki yaygın kanı bu eklerin adden eylem yapan *+lA* ekinden türemiş birleşik ek oldukları yönündedir. Kimi araştırmacılar (Akalin, 2004; Ergin, 1994; Göksel ve Kerslake, 2005) bunun *+lA* ekli bir eyleme çatı eki getirilmesi suretiyle oluştuğunu savunurken, kimileri de (Aslan, 2009; Cin ve Deniz, 2020) daha yaygın bir görüşle bazı eylemlerin *+lA* ekli biçimlerinin bulunmadığını ifade ederek, durumdaki çelişkiyi gözler önüne sererken, bu yapının tarihin bir döneminde var olduğu ve zamanla kullanımdan düştüğü inancındadır. Hatta bu duruma kanıt sunmak için Türkçenin farklı varyantlarından kullanım örnekleri sunarlar.

Andrey Nikolayeviç Kononov (1956) +lAn, +lAş eklerini incelerken örnek vermese de +lAt ekine yer vermeyi ihmal etmez. Türetim ekleriyle oluşturulduğunu söylediği bu eklerin bazılarında +lA'lı biçimlerinin bulunmadığını ilk kez Kononov (1956) ortaya koyar. Kononov (1956)'un örnekleri şunlardır: *evlenmek, canlanmak, sabırsızlanmak, şüphelenmek, iyilenmek; birleşmek*. Kononov (1956) ayrıca, +lAn ve +lAş ekinin kimi durumlarda aynı işlevde kullanıldığına da dikkat çeker: *iyileşmek – iyilenmek; kolaylaşmak - kolaylanmak*. Güncel Türkçe Sözlükte (2022) *iyilenmek* eylemi bulunmadığı için artık kullanımda olmadığını söyleyebiliriz.

Literatürde +lAn-, +lAş-, +lAt- ve +lA-n-, +lA-ş-, +lA-t- gösterimleriyle karşımıza çıkan addan eylem yapım ekleriyle ilgili tartışmalara kısaca değindikten sonra hedefimiz Tahsin Banguoğlu (2007) ile ortak noktada birleşerek onun ele almadığı +lAt ekini de aynı kategoride değerlendirmektir. Çalışmamızda +lAn, +lAş ve +lAt ile +lA-n, +lA-ş ve +lA-t'ın birleşik yapıda mı yoksa ayrı ekler olarak mı değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulup, ayrı bir +lAt eki olması durumunda adları doğrudan ETTİRGEN eylemlere çevirip çeviremeyeceği tartışılacaktır. Bu ekler arasındaki ilişkiler BAŞLAMALI/ETTİRGEN eylem çiftleri olgusu üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Söz konusu ekler arasındaki türetim ilişkilerini artzamanlı yöntemlerle açıklamanın niçin uygun bir yöntem olmadığı sorusu yanıtlanacaktır. Çalışmamızda Martin Haspelmath'ın (1993) ETTİRGEN/BAŞLAMALI karşıt çiftler arasındaki türeme ilişkileriyle ilgili olasılık sınıflandırması temel alınacaktır.

Çalışmamızın verileri, önceki çalışmalarda kullanılan eylem listelerinde yer alan +lA, +lAn, +lAt ekli fillerin, listelerdeki sınıflandırmalara bağlı kalmadan tek tek denenerek olası karşıt çiftleri bulunmaya çalışılarak seçilmesi ve seçilen eylemlerin TDK Güncel Türkçe Sözlük (2022)'ten teyit edilmesiyle toplanmıştır. Farklı kullanımlar ve karşılığı bulunamayanlar belirtilmiştir. Çalışmamızda büyük ölçüde Mine Nakipoğlu ve Aslı Üntak (2007)'in, +lAn, +lAş ve +lAt eklerini eşzamanlı bir değerlendirmeyle inceleyip eklendikleri ad, sıfat ve zarf tabanına göre sınıflandırdıkları eylem listelerinden yararlanılmıştır.

Veri toplarken örneğin, Nakipoğlu ve Üntak (2007)'in +lAn, +lAş ve +lAt eklerinin +lA ekiyle olan bağlantısına değinmeden “-lA +-t” başlığı altında sıraladıkları 206 adet +lAt ekli eylemin+lA ekli karşıt çiftleri belirlenip, +lA ekli karşıt çifti bulunamayanlar değerlendirmeye alınmıştır.

Temel Kavramlar

Ettirgen/başlamalı eylem çiftleri.

Son yarım yüzyıl içinde ETTİRGEN/BAŞLAMALI eylem çiftlerinin nöbetleşmesi dilbilimsel tipoloji gibi dilbilimin çeşitli alt alanlarında birçok çalışmanın odak noktası olmuştur (Alexiadou ve ark., 2008; Comrie, 2006; Haspelmath, 1993; Koontz-Garboden, 2009; Levin ve Rappaport Hovav, 1995).

BAŞLAMALI terimi, “başlayan bir edimi, bir gelişmeyi belirten eylem biçimleri”ni (Vardar, 2002, s.33) ifade etmek için kullanılır. ETTİRGEN /BAŞLAMALI eylem çiftleri anlamsal olarak aynı temel durumu (genellikle bir durum değişikliği, daha nadiren bir gidişat) ifade etmelerine rağmen ETTİRGEN eylemde neden olan bir ETTİREN bulunurken, BAŞLAMALI eylemin ETTİREN’i dışlayarak durumu kendiliğinden meydana geliyormuş gibi sunması bakımından fark gösterirler (Haspelmath, 1993, s. 90). Bu açıklamayı Türkçeye daha uygun bir ifadeyle yapacak olursak: ETTİRGEN / BAŞLAMALI çiftlerden ETTİRGEN olanda “durumu değiştiren bir ETTİREN”, BAŞLAMALI olanda ise “durumu değişen bir ETKİLENEN” katılımcı bulunur.

- (1) a. Gemi battı. (Gemi, batma durum değişiminden ETKİLENEN rolündedir)
- b. Dev dalgalar gemiyi bat-ır-dı. (Dev dalgalar, geminin batmasına neden olan ETTİREN rolündedir.)

Türkolojideki ETTİRGEN eylemlerin GEÇİŞSİZ eylemlerden türediği genel kanısı yanıltıcıdır. Kimi zaman durum tam tersi olabilir veya herhangi bir türeme olmayabilir (Dursun, 2018, s. 157). Bybee, GEÇİŞLİLİĞİ eklenme yoluyla sağlayan birçok dil olmasına rağmen, tüm GEÇİŞLİ eylemlerin GEÇİŞSİZ’lerden türediği bir dil bulunmadığını söyler (Bybee, 1985, s. 86-87) . Joan Bybee (1985)’ye göre eylemin doğasında GEÇİŞLİLİK varsa GEÇİŞSİZ olana taban olacaktır.

Dil evrensellerine göre ETTİRGEN (GEÇİŞLİ) eylemler dilde GEÇİŞSİZ çiftleriyle birlikte bulunurlar.

ETTİRGEN (GEÇİŞLİ) ve BAŞLAMALI (GEÇİŞSİZ) eylemler arasındaki morfolojik ilişki hem dil içinde hem de diller arasında değişkenlik gösterir (Haspelmath, 1993, s. 95). Bu bir dil evrenselidir ve çeşitli mantıksal olasılıkları vardır. Türkçe dünya dillerindeki ETTİRGEN / BAŞLAMALI eylemler arasındaki tüm morfolojik ilişki olasılıklarına örnekler sunabilen bir dildir (Dursun, 2018 s. 32). Haspelmath’ın

sınıflandırmasını temel alarak bu türetim ilişkilerinden eklenmeyle ilgili olanları Türkçe için şu örneklerle açıklayabiliriz (Haspelmath, 1993, s. 90-92) :

- a. GEÇİŞLİ olanın BAŞLAMALI'dan türediği ETTİRGEN yönlü türeme:
piş- > *piş-ir-*
- b. BAŞLAMALI olanın GEÇİŞLİ'den türediği KARŞIETTİRGEN yönlü türeme:
aç- > *aç-ıl-*
BAŞLAMALI eylem, ETTİRGEN'den türetilmiş gibi görünüyorsa, bu türemeyle oluşan eyleme KARŞIETTİRGEN (ANTICAUSATIVE) denir.
- c. Hiçbirinin diğerinden türemediği YÖNSÜZ veya ÇİFT KUTUPLU türeme:
dağıl- / *dağıt-*

Bulgular

Şükrü Haluk Akalın (2004), Türk Gramerinin Sorunları toplantısında sunduğu “+*lA-* Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine” adlı bildirisinde +*lA-* ekini ve ondan türediğini savunduğu +*lAn*, +*lAş* ve +*lAt-* eklerini ayrıntılı olarak ele almış, farklı görüşlere de yer vermiştir. Akalın +*lAn*, +*lAş* ve +*lAt-* eklerinin birleşik olduğunu düşünmesine rağmen bu eklerden türemiş kimi eylemlerin +*lA-* ekli ara biçimlerine (*dil+le-n*, *yer+le-ş*, *hasta+la-n*, *aydın-la-t*, *kir+le-t*, *bronz+la-ş*, *can+la-n*, *kalın+la-ş*, *kanat+la-n-*, *ev+le-n-*, *haber+le-ş-* örneklerini buradaki gösterimle vererek) rastlanmadığına dikkat çekerek şu soruyu sorar: “Doğrudan +*lA-* ekiyle kullanılamayan, ancak çatı ekleriyle birlikte kullanılabilen fiillerde ek +*lAn-*, +*lAş-* şeklinde birleşik olarak mı, +*lAn*, +*lAş* şeklinde ayrı olarak mı kabul edilmeli?”(Akalın, 2004, s. 95). Akalın, bildirisinin sonunda “(...) +*lA-* ekinden sonra çatı eki getirilerek GEÇİŞSİZ hale getirilen fiiller olduğu” kanaatinde olduğunu belirterek +*lA-n-*, +*lA-ş-* gösterimini tercih ettiğini ortaya koymuş olur (Akalın, 2004, s. 98). Sunumun ardından gerçekleşen tartışmadaki katılımcı görüşlerine de bildiri kitabında yer verilmiştir. Akalın, Banguoğlu (2007)'nin verdiği *yağ-lan-mak*, *yağ-la-n-mak*; *para-lan-mak*, *para-la-n-mak* örneklerini tartışmaya açmıştır. Tartışmada Akalın'ın görüşüne katılan katılımcılardan Kemal Eraslan ve Leyla Karahan'ın +*lA-* tabanlı boşluklara ağızlar, lehçeler, tarihi dönemler gibi Türkçenin farklı varyantlarında yanıt aradıkları görülür (Akalın, 2004, s. 99-105). Tartışmada Ahmet Bican Ercilasun ise ekin iki ayrı gösteriminden yana olduğunu belirtirken Hamza Zülfikar ise *temizlemek* / *temizlenmek*, *hesaplamak* / *hesaplanmak* arasındaki ilişkiyi örnek göstererek GEÇİŞLİLİK / GEÇİŞSİZLİK karşıtlığına dikkat çeker (Akalın, 2004, s.

99-105). Buradaki GEÇİŞLİLİK durumunun *temiz* ve *hesap* tabanlarından gelip gelmediğini sorgular. GEÇİŞLİLİK, eylemi ilgilendiren bir durum olduğu için ad tabanında aranamayacağını günümüzde tartışmaya gerek yoktur ancak yine de GEÇİŞLİLİK / GEÇİŞSİZLİK durumuna dikkat çekmesi açısından bu yaklaşımı değerli buluyoruz.

+*lAn*, +*lAş* ve +*lAt* ekli eylemlerin listelendiği çalışmalar bu eklerin üretkenliği, işlekliliği ve dağılımına dair önemli ipuçları sunmaktadır:

Mustafa Öner, tespit ettiği 2253 adet addan türemiş eylemin 1070 tanesinin +*lAn*, +*lAş* ve +*lAt* yapılarıyla oluştuğunu belirtir (Öner, 2006, s. 74).

Nakipoğlu ve Üntak (2006) +*lA*, +*lAş* ve +*lAn* ekli eylemleri, eklendikleri ad, sıfat ve zarf tabanına göre sınıflandırdıktan sonra +*lAş* ve +*lAn* eylemlerini anlam farklılıklarına göre de ayırmışlardır.

Burcu Aslan (2009) Türkiye Türkçesinde çatı eki almış 4101 eylemden 1982 tanesinin +*lAn* (893), +*lAt* (211), +*lAş* (878) eklerini almış fiiller olduğunu tespit eder. “+*lAn*- ekini alan 893 fiilden 315’inde, +*lAt*- ekini alan 211 fiilden 14’ünde, +*lAş*- ekini alan 878 fiilden 719’unda çatı eklerinin, +*lA*- ile kalıplaşarak işlevlerini kaybetmiş” oldukları açıklamasını yaparak işlev farkına dikkat çekmiş olur. Aslan, “Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış +*lAt* ekini alan fiillerdeki *-t* ekinin ETTİRGENLİK işlevi ya çok zayıftır ya da tamamen kaybolmuştur.” şeklinde bir açıklama yaparak “+*lAt* ekiyle yeni anlam kazanan fiiller” olarak şunları sıralar: *aydınlat-*, *beyazlat-*, *bollat-*, *çukurlat-*, *çurlat-*, *derinlet-*, *kalınlat-*, *keskinlet-*, *körlet-*, *küflet-*, *lüplet-*, *nemlet-*, *paslat-*, *siyahlat-* (Aslan, 2009, s. 73).

Aslan, kalıplaşma olarak nitelendirdiği herhangi bir +*lA* ekli ara taban olmaksızın doğrudan ada eklenmiş +*lAn*, +*lAt*-, +*lAş* biçimlerinin tarihi dönemlerde görülme yüzdesini şu tabloyla açıklar (Aslan, 2009, s. 80) :

Tablo 1

+*Lan*-, +*Lat*-, +*Laş*- Biçimlerinin Tarihi Dönemlerde Görülme Yüzdeleri

	- <i>lAn</i> -	- <i>lAt</i> -	- <i>lAş</i> -
Orhun Türkçesi	%20	%0	%20
Uygur Türkçesi	%90	%40	%20
Karahanlıca	%77	%11	%34
Türkiye Türkçesi	%35	%7	%82

Not. Tablo Aslan’dan alınmıştır.

Aslan (2009), kalıplaşma olarak ifade ettiği farklı işlevdeki kullanımları Türkçenin tarihi dönemlerindeki kullanım yüzdelerini vererek aslında beklenenin aksine tarih boyunca kalıplaşmanın düzenli bir artışla ilerlemediğini gözler önüne sermektedir. +*IA*n ekinin doğrudan kullanımına bakacak olursak Orhon Türkçesinde %20 (Ulaşılabilen söz varlığının kısıtlı olması gözden kaçırılmamalıdır.) oranındayken bugünkü 315 sözcüğün %35'lik oranına ulaşana kadar tarih boyunca düzenli bir artış görmek yerine Uygur Türkçesinde %90'a ulaşmış, Karahanlı Türkçesinde %77'ye gerilemesi gibi dalgalanmalı oranlarla karşılaşılması, bu yapının zaman içinde sistematik bir kalıplaşma süreci geçirdiği tezini çürüten önemli bir bulgudur. Aslında buradaki tablo, çatı eklerinin her bir varyant içinde kendine özgü kullanım alanları bulduğu ve yeni işlevler kazandığının önemli bir kanıtı olarak görülebilir. Tam da bu nedenle Çağdaş Türkiye Türkçesinin çatı eklerinin işlevlerini belirlerken aynı varyant içinde kalarak eşzamanlı değerlendirme yapılmasının alan için daha yararlı olacağını düşünmekteyiz.

Bu noktada, eşzamanlı olarak +*IA* ekli bir ara tabanına rastlanamayan eylemler için farklı varyantlardan kanıtlar sunmayı amaçlayan Ali Cin ve Işık Deniz (2020)'in çalışmasını değerlendirebiliriz. Cin ve Deniz (2020), söz konusu ekleri tarihi lehçelerdeki görünümleriyle karşılaştırdıkları iki farklı tabloya yer verirler. Ancak, çatı eklerinin aynı dönem ve bölgede bile birbirinin işlevini üstlenebildiğini göz önünde bulundurursak (-*l* ve -*n* biçimbirimlerinin hem EDİLGEN hem DÖNÜŞLÜ işlevinde kullanılması gibi), yapının karşıt çiftini tarihte arayan bu yöntemin yanıltıcı olabileceğini söyleyebiliriz. Cin ve Deniz (2020), ikinci tablolarında aynı işlevin iki farklı dönemde farklı biçimlerle görünebileceği gerçeğini sunarak aslında aynı varyant içinde kalarak eşzamanlı değerlendirme yapmanın gerekliliği düşüncemizi desteklemektedirler .

Bununla birlikte, Cin ve Deniz (2020)'in çalışması, birçok çalışmadan farklı olarak +*IA* ile ilişkisi açıklanamayan +*IA*t ekli örnekler yer vermesi açısından değerlidir. Tarihi lehçelerdeki *körle-* eylemini göstererek *körlet-* ile aralarında türetim ilişkisi kurmaya çalışırlar.

kirle- ve *kirle-t-* örneğinde ise bir türetim veya çatı değiştirim işlemi olmadığı görülmektedir. “Kirli etmek, kirli duruma getirmek” anlamına gelen bu yapıdaki -*t* için belki pekiştirme işlevinde olduğu söylenebilir ama GEÇİŞLİLİK arttırdığı söylenemez. Literatürde bu ek genellikle ETTİRGEN kabul edilir. Bu durumda eylemin GEÇİŞLİ'liğinin artması yani İSTEM'inin değişmesi gerekir ancak böyle bir durum görülmemektedir.

Göksel ve Kerslake (2005) +*lA*- biçimbiriminin adlara, sıfatlara, hayvan seslerine, yansıma seslere gelerek çoğunlukla GEÇİŞLİ, kimi zaman da GEÇİŞSİZ eylemler türeten bir ek olduğunu ifade ederler. + *lAn* ekiyle oluşan eylemlerin bir kısmının +*lA* ile türemiş bir GEÇİŞLİ karşıt çiftinin bulunmadığına, -*Dir* eklenerek GEÇİŞLİ hale getirildiğine dikkat çekerler. +*lAş* içinse -*lA*-(*l*)*ş* gösterimini kullanarak İŞTAŞLIK ekinin +*lA* ile birleşiminden oluştuğunu varsayar ve ekin, birincisi durum değişimi, ikincisi İŞTAŞLIK bildirmek olan iki farklı işlevini örneklendirirler. Ancak bu ekin +*lA* ile olan ilişkisiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmazlar.

Aslı Göksel ve Celia Kerslake (2005), +*lAt* ekini de “-*lA* + -*t*” biçiminde göstererek +*lA*’nın ETTİRGEN biçimbirimi -*t* ile birleşerek bu yapıyı oluşturduğunu savunmuş olur ve GEÇİŞLİ ETTİRGEN eylemler oluşturmak için sıfatlara eklendiğini belirtirler. Verdikleri iki örnekten biri +*le* ile türemiş bir karşıt çifti bulunmayan *kirlet*- sözcüğü olmasına rağmen bu durumla ilgili herhangi bir açıklama sunmazlar.

Zeynep Korkmaz (2007)’ın, +*lA* ekinin işlevleriyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler sunarken bu ekten türediğini savunduğu ve +*lAn* < +*lA*-*n*; +*lAş* < +*lA*-*ş* gösterimiyle ele aldığı yapıları birleşik ek olarak değerlendirdiği görülürken -*lAt* ekine yer vermediği belirlenmiştir.

Muharrem Ergin (1994), +*lAn* ve +*lAş* ile birlikte +*lAt* yapısına da yer verir ve bunların birleşik bir yapıda olduğunu ileri sürer. -*lA* ekini alan kimi fiillerle “bu şekilleri ile kullanılmayıp veya kullanıstan düşüp sonlarına bir fiilden eylem yapma eki olarak” kullanıldıklarını ifade eder. Ergin (1994), +*lAt* eki için *kir-le-t*- ve *dar-la-t*- örneklerini verir. *kirlet*- eylemi çalışmamızda ayrıntılı olarak incelenmiş olup *darlat*- sözcüğü ise Türkçe sözlükte yer almadığı için inceleme dışında bırakılmıştır.

Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* adlı çalışmasında konuyla ilgili çarpıcı tespitler yapar (Adalı, 2004, s. 31-32). Adalı (2014), *yaş-la-n*-/ **yaşla*-; *ev-le-n*- / **ev-le*-; *koyu-la-ş*- / *koyu-la*- arasındaki boşluğa benzer bir boşluğun *oku*-/*y*-/*u*-*cu* / **oku*/*y*/*u*-; *al-ı-cı*/ **al-ı*-; *it-e-le*- / **it-e*- örneklerinde de bulunduğuna dikkat çeker ve kritik soruyu sorar: Biçimbirimler, kullanılan anlamlı biçimlerden mi, yoksa anlamlı ancak kullanılmayan biçimlerden mi kalkarak saptanmalıdır? Bir başka deyişle, sözgelimi, birinci örnekte [-*LA*], [-*Ş*], [-*LAŞ*] gibi üç biçimbirim mi söz konusudur? Yoksa yalnızca iki biçimbirim mi?

Adalı’nın bu soruya yanıtı kendi gösterimiyle[-*LAŞ*] birleşik yapısını reddeder niteliktedir. Ona göre “Türkçe gibi anlatım olanaklarının büyük ağırlığını ardılların yüklendiği bir dilde bu tür birleştirmelere gitmek dilin gelişme olanaklarını kısmak olacaktır”

(Adalı, 2004, s. 32). Adalı'nın çok değerli bulduğumuz bu sorusuna verdiği yanıt, en azından +*lAn*, +*lAş* ve hatta bizce +*lAt* için, karşıt çiftleri göz ardı eden bir yaklaşım olması nedeniyle yanıltıcı olacaktır. Türkçede karşıt çiftlerin birbirinden türeme ilişkisi Dursun (2007)'un, *Türkçede Ettirgen Yapılar* adlı eserinde ayıntılı olarak ele alınmıştır.

Bulguların Değerlendirilmesi

+*lAn* ve +*lAş* ekleri ile türeyen GEÇİŞSİZ, BAŞLAMALI eylemler, doğada ETTİRGEN karşıt çiftleriyle bulunurlar. Bu çiftlerden ETTİRGEN olanının kimi zaman bildiğimiz ETTİRGENLİK ekleri dışında -*lA* ve -*lAt* ekiyle de karşımıza çıkabileceğini savunmaktayız. BAŞLAMALI / ETTİRGEN çiftler arasında farklı türetim ilişkileri farklı şekillerde olabilir. Aşağıda, Haspelmath'ın (1993) sınıflandırmasına dayanarak +*lAn*, +*lAş*, +*lAt* ve +*lA*'nın karşıt çift nöbetleşmelerindeki rollerine yakından bakabilmek için olası türeme ilişkilerine örnekler verilmiştir:

Ettirgen Yönlü Türeme:

su-lan- / *su-lan-dır-*

- (2) a. *Yoğurt su-lan-dı. (BAŞLAMALI)*
- b. *Metal kaşık yoğurdu su-lan-dır-dı. (ETTİRGEN)*
- c. **Metal kaşık yoğurdu su-la-dı.*
- d. *Bahçivan çiçekleri su-la-dı. (ETTİRGEN)*
- e. *Çiçekler su-la-n-dı.(EDİLGEN)*

(2)a'da *sulan-* BAŞLAMALI, GEÇİŞSİZ bir eylemdir ve yoğurdun durumundaki değişimi bildirir. Yoğurt ETKİLENEN rolündedir ve tümce yoğurdun sulanmasına neden olan bir ETTİREN içermez. (2)b'de ise yoğurdun sulanmasına neden olan bir ETTİREN (metal kaşık) ve ETTİRGEN bir eylem (*sulandır-*) vardır. Bu durumda *su-lan-* eylemine -*dır* eklenerek *su-lan-dır-* türetilmiştir, demek mümkündür. Bir başka deyişle, GEÇİŞLİ olan GEÇİŞSİZ'den türemiştir. Yani biçimsel yaklaşımda beklendiğinin aksine *su-lan-* GEÇİŞSİZ eyleminin karşısındaki GEÇİŞLİ eylem **su-la-* değildir.

(2)a ile (2)b arasında ETTİRGEN / BAŞLAMALI karşıt çift nöbetleşmesi olduğu aralarındaki anlam ilişkisinden kolaylıkla anlaşılmaktadır. (2)b, (2)a'dan türemiştir. (2)c'deki yapının kabul edilmediği görülmektedir. *su-la-* yapısı ancak d'de anlam kazanmıştır ve -*la-n* eki aldığı anda (2)a ile değil (2)d ile arasında anlam ilişkisi kurulabilmektedir. (2)e, (2)d'den türemiştir ve aralarında EDİLGENLEŞTİRME ilişkisi bulunmaktadır. Biçimsel yaklaşım (2)d'yi bilindik ETTİRGENLİK ekleri ile türemediği için ETTİRGEN olarak kabul

etmekte zorlanacaktır. Hatta +*IA*-’nın adları doğrudan ETTİRGEN eyleme dönüştüren bir ek olabileceği düşüncesi Türkolojide tabu sayılabilir. Ancak Dursun (2018)’de kök halindeki *kır-*, *aç-*, *sok-* gibi eylemlerin de anlambilimsel olarak ETTİRGEN kabul edilmesi gerektiği ortaya konmuşken *su-la-*’nın anlambilimsel açıdan ETTİRGEN kabul edilmemesi için bir sebep görülmemektedir.

Karşı Ettirgen Yönlü Türeme:

+*IA**n* ve +*IA**ş* ekli durum değişimi bildiren başlamalı eylemlerin böyle bir türeme ilişkisinde yeri yoktur. +*IA**n* ve +*IA**ş* ekli BAŞLAMALI eylemler, ettirgenden türeyemez. +*IA**n* ve +*IA**ş* ekli BAŞLAMALI eylemler “kendiliğinden olma” anlamını içinde barındıran eylemler olduğu için, ETTİREN gibi doğrudan bir etkiye maruz bırakacak bir dış güce gereksinimi yoktur. Bir başka deyişle +*IA**n* ve +*IA**ş* ekli BAŞLAMALI eylemin gerçekleşmesi için ETTİRGEN bir eylem ön koşulu yoktur. *Yol buzlandı.* tümcesindeki *buzlan-* BAŞLAMALI bir eylemdir ve “buzlu duruma gelme işinin kendiliğinden gerçekleştiği” anlamını taşır. Yani yolun buzlu hale gelmesi için birinin yolu buzlamış olması gerekmez. Burada akla şu tümce gelir: *Soğuk hava yolu buzlandı.* Burada yolun buzlanmasında soğuk havanın etkisi olduğu açıktır. Ancak, *buzla-* eyleminde olduğu gibi birinin yola buz dökmesi kadar doğrudan bir etki değil, dolaylı olarak neden olma ifadesi taşır. *buz-lan-dir* eylemindeki -*DXr* dolaylı ettirgen yapabilen bir ektir (Dursun, 2018). *buzla-* ile *buz-lan-dir-* arasındaki türetim ilişkisi bir üst maddedeki ETTİRGEN yönlü türemeye örnektir.

O halde, -*IA-n* ile -*IA**n* yapısını birbirinden ayırmak için bir test aracı keşfetmiş oluruz: ETTİRGENLEŞTİRME. Bu testle +*IA**n* ekli eylem, ETTİREN bir katılımcı eklenerek ettirgenleştirilir. Karşılaşılan yapı +*IA* ekliyse, +*IA**n* ekli eylemin ettirgenden “n” çatı ekiyle türemiş bir +*IA-n* eylemi olduğundan emin olunabilir; ETTİRGENLEŞTİRME yoluyla +*IA-n-dXr* yapısına ulaşıyorsa bu kesinlikle BAŞLAMALI bir +*IA**n* eylemdir, diyebiliriz. Aynı testi +*IA**ş* için de yapabiliriz. Böylece ulaşılamayan +*IA* tabanlı biçimlerin izini tarihte aramaya gerek kalmaz.

Diğer yandan, Eğer “*büyü-le- / büyü-le-n-*” çiftindeki gibi bir türeme ilişkisi varsa ve +*IA* ekli olan GEÇİŞLİ ise karşısındaki eylem +*IA**n* ekli BAŞLAMALI eylem olamaz. *büyü-le- / büyü-le-n-* KARŞIETTİRGEN yönlü bir türeme örneği gösterir ve *büyü-le-n-*, DÖNÜŞLÜ bir eylemdir. Ettirgenden türediğine göre eki +*IA-n* şeklinde gösterebiliriz.

Yönsüz / Çift Kutuplu Türeme:

kir-len- / *kir-let-*

Burada eşzamanlı bir durum söz konusudur. İki kutup da birbirinden türememiştir.

- (3) a. Çocuklar duvarı kir-let-ti. (ETTİRGEN)
- b. Duvar kir-len-di. (BAŞLAMALI)
- c. *Çocuklar duvarı kir-le-di.
- d. *Adam, çocuklara duvarı kir-le-t-ti.
- e. Adam, çocuklara duvarı kir-let-tir-di. (Dilbilgisel, ancak kabul edilirliliği tartışılır.)
- f. *Duvar çocuklar tarafından kir-le-n-di.
- g. Duvar çocuklar tarafından kir-let-il-di. (EDİLGEN)

(3)a ve (3)b’de açıkça görüldüğü üzere *kir-len-* ve *kir-let-* arasında ETTİRGEN / BAŞLAMALI karşıt çift nöbetleşmesi bulunmaktadır. (3)c, (3)d ve (3)f kabul edilebilir değildir. (3)g ise a’dan türemiş bir EDİLGEN’dir. Bu maddelerde *kir-le-*; *kir-le-t-*; *kir-le-t-* gibi yapıların işlevsiz olduğu görülmektedir. Burada, bu çalışmanın konusu olan eklerin tarih boyunca ve farklı varyantlarda birbiri yerine kullanılabildiğini ve hatta aynı işlev için aynı anda birden fazla biçim kullanıldığını tekrar hatırlatmayı yararlı görüyoruz. İki durum birbirine karıştırılmamalıdır. Örneğin, *beyaz-la-* / *beyaz-lan-* / *beyaz-laş-* eylemleri farklı yapılarda olmalarına rağmen üçü de “beyaz renge dönüşme” anlamında birleşen BAŞLAMALI eylemlerdir. Bu anlam çerçevesinde hiçbirinin diğerinden türediği söylenemez. ETTİRGEN/BAŞLAMALI eylem çiftleri nöbetleşmesinde üçüne karşı bir eylem bulunur: *beyaz-lat-*. *ısla-* / *ısla-t* ve *pisle-* / *pislet-* de aynı şekilde birbiri yerine kullanılabilen eylemlerdir. Söz konusu ekler, bu esneklikleri sayesinde farklı bir varyantta kolaylıkla farklı bir işlevde kullanılıyor olabilir. O nedenle, bu yapılardaki olası boşlukların yanıtını farklı varyantlarda aramak yanıltıcı sonuçlar doğurabilmektedir.

Nitekim Banguoğlu (2007) “Bu birleşik eklerle isimlerden yapılmış geçişsiz fiiller geçişli kılınmak istendikte artık geçişlileri sayılacak *-le-* fiillerine dönmezler, ettiren fiil çatı ekleri alarak uzatılırlar.” şeklinde ifade ettiği açıklamasıyla GEÇİŞLİ – GEÇİŞSİZ karşıtlığına dikkat çekmiştir. Banguoğlu’nun “*-lendir-* ve *-leştir-*” olarak ifade ettiği eylem kalıplarının “*-le-*” yerine kullanıldığı tespitini yapması -verdiği örnek güncelliğini yitirse de (*güzelleştir-* / *güzelle-*) geçmişte de bu tür işlev ortaklığı bulunduğunu göstermesi açısından çok kıymetli ve görüşümüzü destekleyici niteliktedir.

Gregory Key (2013), Türkçede BAŞLAMALI eylemlerde *-l* ve *-n*'nin asla ETTİRGENLİK ekinin üzerine gelmediğini söyler. *kirlen-* eylemi BAŞLAMALI olduğuna göre *-n* eki ETTİRGEN olarak kabul ettiğimiz *-le*'nin üzerine gelmiş olamaz. Bu durumda bu ek *kirlen-* eyleminde *-le-n* değil, *-len* biçiminde bulunuyor olmalıdır. Burada çok ilginç bir bulguya ulaşılmış oluruz:

Bu durumda ETTİRGEN eylemler türeten *-IAt*'in karşısında da GEÇİŞSİZ bir BAŞLAMALI eylem bulunmalıdır.

Delice (2007), “birleşim” olarak adlandırdığı *+IAt* yapısı için *aydınlat-* ve *siyahlat-* örneklerini sunarak “tekrar ayırımı mümkün olmayacak derecede kaynaşmış bir birleşiklidir ve oluş anlamı içeren isimlerden birlikte kılış tabanlı fiiller türetmektedir.” şeklinde bir açıklama sunarak ekin farklı bir işlevi olduğunu kabul eder. Ancak kanıt olarak seçtiği *aydınlat-* örneğindeki kılış işlevini *+IA-* ekinin üstlenemeyeceği için böyle bir yapının tercih edildiğini söyler.

Tablo2

+IAt Ekli Tek Geçişli Eylemler ve Başlamalı Karşıtları

+IAt Ekli Tek Geçişli ETTİRGEN	BAŞLAMALI	Notlar
<i>aydın-lat-</i> <i>beyaz-lat-</i>	<i>aydın-lan- /aydın-la-</i> <i>beyaz-lan- / beyaz-la /</i> <i>beyaz-laş-</i>	<i>aydın-la-</i> geçişli değil. * <i>beyazla-</i> geçişli değil, <i>+la, +lan ve +laş</i> eşdeğer kullanımda.
<i>bol-lat-</i> <i>çukur-lat-</i> <i>çur-lat-</i>	<i>bol-lan- / bol-laş-</i> <i>çukur-lan- / çukur-laş-</i> <i>çur-lan-*</i>	<i>-lan, -laş</i> eşdeğer kullanımda. * <i>çukur-la</i> biçimi yok. <i>çur-la-</i> biçimi yok.
“ <i>halk ağzında</i> <i>hızlandırmak</i> ”	“ <i>GTS</i> ’de yok”	
<i>derin-let-/derin-leş-tir</i> <i>ıs-lat- /ıs-la-</i>	<i>derin-leş-</i> <i>ıs-lan-</i>	<i>derinle-</i> biçimi yok. <i>ıs-la-</i> , <i>-ıs-lat</i> ile aynı işlevde, yani türeme ilişkisi yok.
<i>kalın-lat-/kalın-laş-tır</i> <i>keskin-let-</i> <i>kir-let-</i> <i>kör-let-</i>	<i>kalın-laş-</i> <i>keskin-leş-</i> <i>kir-len-</i> <i>kör-len- /kör-leş-</i>	<i>kalın-la-</i> biçimi yok. <i>keskin-le</i> biçimi yok. <i>kir-le</i> biçimi yok. <i>kör-le</i> biçimi yok, <i>kör-len- /kör-leş-</i> eşdeğer kullanımda.
<i>küf-let- /küf-len-dir-</i> <i>nem-let-/nem-len-dir-</i> <i>pas-lat- / pas-lan-dir-</i> <i>pis-let- / pis-le-</i>	<i>küf-len-</i> <i>nem-len-</i> <i>pas-lan-</i> <i>pis-len- /pis-leş-</i>	<i>küf-le</i> biçimi yok. <i>nem-le</i> biçimi yok. <i>pas-la</i> biçimi yok. <i>pis-le-</i> ile <i>pis-let-</i> ; <i>ıs-la-</i> ve <i>ıs-lat-</i> gibi aynı işlevde, eşzamanlı kullanımda. <i>pis-len- /pis-leş-</i> aynı işlevde, eşzamanlı kullanımda.
<i>siyah-lat-</i> * <i>ses-let-</i> <i>GTS(2022)</i> ’ye	<i>siyah-lan- /siyah-laş-</i> <i>ses-len- /ses-le-</i> <i>ses-len-</i>	<i>siyah-la</i> biçimi yok. <i>ses-le-</i> <i>GTS (2022)</i> ’ye göre 1.Halk ağzında, “dinlemek kulak vermek”

<i>göre</i> “Sesleme işini yaptırmak” <i>ses-let-im</i> . “Söyleyiş”	<i>GTS (2022)</i> ’ye göre. 1.“Uzaktan bağıarak çağırmak, ünlemek” 2. Bir şey söylemek için sesini çıkarmak veya cevap vermek. 3. Sözü birine veya birbirine yönelmek.	2. Halk ağzında “ çağırmak”- <i>ses-le-</i> , 2. anlamına göre <i>ses-len-</i> ile aynı işlevde, eşzamanlı kullanımda. <i>ses-let-</i> için <i>GTS</i> ’de verilen anlam ekin işleviyle örtüşmemektedir. Sözlükte verilen karşılığa göre <i>sesle-</i> , <i>seslet-</i> ve hatta <i>sesletim</i> ’in birbirinden türemiş olması beklenir. Ancak verilen karşılıklarda anlam ilişkisi kurmak mümkün değildir.)
--	---	---

Bu tabloda bazı eylemlerin hem çift kutuplu, hem de ettirgen yönlü türemeyeyle +*lAn-DXr*, +*lAş-DXr* yapısında olduğu görülmektedir. Bunun nedeni doğrudan / dolaylı ettirgenlik ifadeleri arasındaki farktır. +*lAt* daha doğrudan bir ETTİRME anlamı taşır. Dolaylı ettirgen biçimbirimi -*DXr* ile yapılan +*lAn-DXr*, *lAş-DXr* yapıları ise dolaylı olarak neden olma bildirir. Ayrıca, *pisle-*, *isla-* gibi yapılar da +*lAt* ile eşzamanlı olarak görüldüğüne ve aynı işlevde olduğuna göre türemeden söz edilemez.

Banguoğlu (2007) +*lAn* ve +*lAş* eylemlerinin +*lAn*, +*lAş* ve +*lA-n*, +*lA-ş* olmak üzere iki ayrı görünüşte olabileceğini iddia eder ve bunun aynı kök üzerinde bile olabileceğini örnekleyerek durumu somutlaştırır:

yağ-la-n-mak “yağ sürünmek” / *yağ-lan-mak* “yağ bağlamak”

para-la-n-mak “parçalanmak” / *para-lan-mak* “para sahibi olmak”

baş-la-n-mak “girişilmek” / *baş-lan-mak* “baş bağlamak”

Banguoğlu (2007)’nun örneklerini, güncelliğini kontrol etmek için TDK Güncel Türkçe Sözlükte (2022) aradığımızda, *baş-lan-mak* dışındakilerin anlamını koruduğunu görürüz. *Baş-lan-mak* içinse sözlükte rastladığımız “Baş oluşmak” anlam karşılığı ve *Soğan başladı* örnek cümlesini değerlendirebiliriz.

Banguoğlu (2007) +*lAş* için de benzer açıklamalar yaparak aynı kökten türeyen iki farklı görünüşü şu eylemlerle örnekler:

taş-la-şmak “birbirini taşlamak” / *taş-laş-mak* “taş kesilmek”

bek-le-ş-mek “birlikte beklemek / *pek-leş-mek* “katılaşmak”

ters-le-ş-mek “birbirini terslemek / *ters-leş-mek* “huysuzlaşmak”

TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2007) *ters-le-ş-mek* eyleminin anlam karşılığı bulunmadığı için bu örnek güncelliği konusunda tereddüt etsek de *taş-la-ş-mak* eyleminin İŞTAŞ anlamını sözlükte bulamamış olsak da anadili konuşuru olarak bu yapının kabul edilebilir olduğunu düşünmekteyiz. *bekle-ş-mek* ve *pek-leş-mek* ise buradaki anlamlarıyla sözlükte yer aldığı için güncel olarak değerlendirilebilir.

Banguoğlu'nun verdiği örnekler üzerinden ETTİRGENLEŞTİRME testini uygulayınca aşağıdaki tabloyla karşılaşılmaktadır:

Tablo 3

+IA-n	+IA-	+IAn	+IAn+DXr
<i>yağ-la-n-mak</i> “yağ sürünmek”	<i>yağ-la-mak</i>	<i>yağ-lan-mak</i> “yağ bağlamak”	<i>yağ-lan-dir-mak</i>
<i>para-la-n-mak</i> “parçalanmak”	<i>parça-la-mak</i>	<i>para-lan-mak</i> “para sahibi olmak”	<i>para-lan-dir-mak</i>
<i>baş-la-n-mak</i> “girişilmek”	<i>baş-la-mak</i>	<i>baş-lan-mak</i> “baş bağlamak”	<i>baş-lan-dir-mak</i>
<i>taş-la-şmak</i> “birbirini taşlamak”	<i>taş-la-mak</i>	<i>taş-laş-mak</i> “taş kesilmek”	<i>taş-laş-tır-mak</i>
<i>tek-le-ş-mek</i> “birlikte beklemek”	<i>bek-le-mek</i>	<i>pek-leş-mek</i> “katlaşmak”	<i>pek-leş-tir-mek</i>
<i>ters-le-ş-mek</i> “birbirini terslemek”	<i>ters-le-mek</i>	<i>ters-leş-mek</i> “huysuzlaşmak”	<i>ters-leş-tir-mek</i>

Banguoğlu (2007) da Kononov gibi +IAn ve +IAş eylemlerinin bazen anlamca çok yaklaştığını ve kimi durumlarda birbirinin yerine kullanılabilmesine dikkat çekerek şu örnekleri verir: *sertlenmek / sertleşmek, aksilenmek / aksileşmek, şıklanmak / şıklaşmak, ballanmak / ballaşmak, keyifsizlenmek / keyifsizleşmek.*

Sonuç

1. Literatürdeki tartışmalarda yer alan +IAn, +IAş, +IAt ekli bazı eylemlerin kendisinden türediğine inanılan +IA ekli tabanlara ulaşılammama sorununun aslında yalnızca BAŞLAMALI eylemlerle ilgili olduğu sonucuna varılmıştır. ETTİRGEN / BAŞLAMALI eylem çiftlerinden biri olarak, bu eylemlerin nöbetleştiği ETTİRGEN eylemlerin belirlenmesiyle BAŞLAMALI eylemin karşısında herhangi bir +IA ekli tabana ihtiyaç duyulmadığı görülmüştür.

2. +IAn, +IAş, +IAt ve +IA-n, +IA-ş, +IA-t ayrı anlambilimsel süreçlerde devreye giren, ayrı işlevlere sahip eklerdir. Bu nedenle BAŞLAMALI eylemlerde bu eklerin +IA'dan türemediğini kabul etmek gerekir.

3. +IA, +IAn, +IAş ve +IAt eklerinin kolaylıkla birbirlerinin işlevini üstlenebildiği görülmüştür. Bu nedenle türetim süreçlerindeki olası boşlukları farklı varyantlarda aramanın uygun bir yöntem olmadığını söylemek mümkündür.

4. +IA ekinin, diğer işlevlerinin yanında, eklendiği ada doğrudan ETTİRGENLİK anlamı katabilme özelliğine sahip bir ek olduğu görülmüştür. Bu nedenle +IA ekinin çatıyı konu alan çalışmalarda ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

5. +IAn ekli eylem BAŞLAMALI ise ve aynı eylem +IA ekini de alabiliyorsa +IA ekli biçim ETTİRGEN olamaz. Dolayısıyla birbirlerinden de türemiş olamazlar.

6. *+IA*_t, eklendiği addan doğrudan ETTİRGEN eylemler türetir. *+IA*-*t* ise çift ETTİRGEN yapısıdır. Yani, *+IA*-*t*'taki *-t*, addan *+IA* ekiyle türetilmiş bir ETTİRGEN eylemin ETTİRGENLİK derecesini artırır. Bir başka deyişle istemini artırır.

7. *+IA*_t ekli ETTİRGEN ile BAŞLAMALI karşıtı (*+IA*_n / *+IA*_ş) arasındaki morfolojik ilişki YÖNSÜZ (ÇİFT KUTUPLU)'dür. Yani ikisi de birbirinden türememiştir.

8. *+IA*_n, *+IA*_ş ve *+IA*-*n*, *+ IA*-*ş* yapıları ETTİRGENLEŞTİRME testiyle ayırt edilebilir. *+IA*_n, *+IA*_ş ekli yapının karşısında *+IA*_t veya *+IA*_n-*DX*_r varsa durum değişimi bildiren BAŞLAMALI eylemdir ve eki *+IA*_n, *+IA*_ş ile gösterilir. Eğer *+IA* ile ettirgenleşiyorsa *+IA*-*n*, *+ IA*-*ş* ile gösterilir.

Bu sonuçlar, Türk Dilbilgisi çalışmalarında işlevsel yaklaşımın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Morfoloji incelemelerinde bile yalnızca biçime odaklanmanın hatalı sonuçlar doğurabileceği ortadadır. Bu nedenle, bu çalışmada Türk Dilbilgisi çalışmalarında dilbilimsel yöntemlerden yararlanan, anlambilim, edimbilim gibi diğer alt alanlar açısından da değerlendirilen bütüncül bir yaklaşımın gerekliliği savunulmaktadır. Bu bakışla Türkçe Sözlük'ün en azından bu çalışmanın konusu olan ekler açısından yeniden gözden geçirilmesi önerilmektedir. Çalışmamızın söz konusu eklerin işlevlerinin belirlenmesine, konuyla ilgili muğlak alanların belirginleşmesine katkı sağladığı düşünülmektedir. Burada belirlenen işlevlerin, Türkçenin edinimi ve öğretimi ile ilgili çalışmalarda da değerlendirilmesinin yararlı olacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2004). +IA- ekinin çatı ekleriyle kullanılışı konusundaki görüşler ve ekin yabancı kaynaklı kelimelere getirilişi üzerine. *Türk gramerinin sorunları toplantısı* içinde (s. 92-105). Ankara: TDK Yayınları.
- Alexiadou, A., Anagnostopoulou, E. ve Schäfer, F. (2008). The properties of anticausatives crosslinguistically. M. Frascarelli (Ed.), *Phases of interpretation* içinde (s. 187-212). Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Aslan, B. (2009). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine çatı ekleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Cin, A. ve Deniz, I. (2020). Eski Türkçeden günümüze +la- isimden fiil yapım eki, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 10, 79-115.
- Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Comrie, B. (2005). *Dil evrensellikleri ve dilbilim tipolojisi*. (İ. H. Ulutaş, Çev.). Ankara: Hece Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1989).
- Delice, H. İ. (2007). *Çatı eklerinin bilinmeyen bir işlevi üzerine*. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. 419-434.
- Dik, S. C. (1978). *Functional grammar*. Amsterdam: North-Holland.
- Dik, S. C. (1989). *The theory of functional grammar part 1. The structure of the clause*. Dordrecht: Foris.
- Dursun, S. (2018). *Türkçede ettirgen yapılar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish a comprehensive grammar*. New York: Routledge.
- Haspelmath, M. (1993). More on the typology of causative/ inchoative alternations. *Causatives and transitivity* içinde (s. 87-120). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hopper, P. J. ve Thompson, S. A. (1980). Transitivity in grammar and discourse. *Language*, 56(2), 251-299.
- Horvath, J. ve Siloni, T. (2011). Anticausatives: Against reflexivization. *Lingua*, 121, 2176-2186.
- Key, G. (2013). *The morphosyntax of the Turkish causative construction* (Yayınlanmamış doktora tezi). University of Arizona, Tucson.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskova: Nauk.
- Koontz-Garboden, A. (2009). Anticausativization. *Natural Language & Linguistic Theory*, 27, 77-138.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. New York:Routledge.
- Kulikov, L. I. (1999). Split causativity: Remarks on correlations between transitivity, aspect and tense. W. Abraham and L. Kulikov (Eds.) *Tense- Aspect, transitivity and causality: Essays in honour of Vladimir Nedjalkov* içinde (s. 21-42). Amsterdam: Benjamins.
- Kuribayashi, Y. (2015). Causative/anti-causative alternations in Turkish, Old Turkic and Khalaj. *Turcologica*, 103, 593-603.
- Levin, B. ve Rappaport Hovav, M. (1995). *Unaccusativity: At the syntax-lexical semantics interface*. Cambridge: MIT Press.
- Nakipoğlu, M. ve Üntak, A. (2006). Türkçe’de eylem sayısı ve biçimbirimsel özelliklerine göre eylem sınıfları. *Dilbilim Araştırmaları*, 129-164.
- Öner, M. (2006). Türkçede isimden fiil yapımı üzerine notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 60-76.
- Türk Dil Kurumu* (2022). *TDK Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.